

Олена Авдєєва

Бердянський державний педагогічний університет

кандидат історичних наук, доцент

e-mail: lennitsa@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1248-7819>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/G-3173-2019>

Образ відьми в уявленнях мешканців Північного Приазов'я у XX–XXI століттях

Анотація. Метою статті є відтворення образу відьми в уявленнях мешканців Північного Приазов'я у XX–XXI столітті на основі польових матеріалів, зібраних під час археографічних експедицій у підрегіоні, висвітлення основних аспектів відомських практик у повсякденному житті суспільства. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні методів аналізу, синтезу та узагальнення з універсальними принципами історизму та наукової об'єктивності, що дозволили проаналізувати зібрані матеріали та детально відтворити образ відьми в уявленнях мешканців Північного Приазов'я. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що спираючись на матеріали польових досліджень, проведених у населених пунктах Північного Приазов'я на початку XXI століття, було детально відтворено образ відьми в уявленнях мешканців підрегіону у XX–XXI століттях. Проаналізовано ставлення населення до відьом, особливості взаємодії та захисту від чорної магії. **Висновки.** Образ відьми є одним з ключових в українській демонології. Згадки про відьом зустрічаються в абсолютній більшості інтерв'ю, зібраних під час експедицій Північним Приазов'ям. Не зважаючи на десятиліття радянської атеїзації, процеси урбанізації та глобалізації, образ відьми є стійким явищем повсякденного життя. Респонденти під час інтерв'ю відповідали на запитання щодо наявності відьом у населеному пункті, їх негативних дій по відношенню до інших, особливостей життя та зовнішнього вигляду, методів ідентифікації та захисту. Частина респондентів заперечувала сам факт існування відьом у сучасному світі, частина детально описувала досвід взаємодії з ними (свій власний чи знайомих та родичів). Основні сюжети розповідей стосувались проблем крадіжок молока, перевертництва, різноманітного шкідництва, розлучення подружжя, специфічної смерті, передачі сили спадкоємцям.

Ключові слова: відьма, відьмак, чорна магія, усна історія, Північне Приазов'я.

Постановка проблеми. У сучасній Україні триває процес переосмислення традиційної духовної культури українського народу. Поступово зникають носії традиційних знань і без належного збирання та упорядкування цінна інформація переходить у категорію невідновлюваної. Північне Приазов'я як полікультурний підрегіон Південної України в останнє десятиліття стає об'єктом наукових пошуків, здебільшого у царині збереження традиційної культури. У народній свідомості значне місце все ще посідають міфологічні уявлення, зокрема, віра у таких надприродних істот як відьми. Збирання емпіричного матеріалу з подальшим його аналізом не втрачає наразі актуальності.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Сучасні розвідки стосуються переважно вірувань в межах цілої України [Борисенко, 2003 : 4-10]. Дослідниця Ю. Буйських висвітлює міфологічні вірування українців не лише у загальному контексті [Буйських, 2012 : 64-72], а й у регіональному [Буйських, 2013 : 78-84]. Уявлення про потойбічний світ, які побутували на Одещині, висвітлює Г. Захарченко [Захарченко, 1999 : 40-44]. Локальний образ відьми розкриває у своїй розвідці А. Світлинець [Світлинець, 2016 : 105-110].

Джерельну базу дослідження становлять матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. На кафедрі історії та філософії Бердянського державного педагогічного університету існує наукова школа, представники якої займаються проблемами історичного розвитку підрегіону. З початку 2000-х років на кафедрі формується архів інтерв'ю, до якого мають доступ усі зацікавлені особи. Основна частина респондентів є мешканцями Північного Приазов'я у віці понад 75 років. Акцент в анкетах зроблено на спогадах до 1945 року. Окремий блок запитальника присвячений обрядовості та демонології. Ряд інтерв'ю наразі опубліковані [Лиман, 2011 : 34-326].

Мета статті – базуючись на польових матеріалах, зібраних в межах підрегіону, розкрити образ відьми в уявленнях мешканців Північного Приазов'я у XX–XXI століттях.

Виклад основного матеріалу. Віра у відьом є поширеним явищем в Україні загалом, та у Північному Приазов'ї зокрема. Вона не зникла під тиском атеїзації радянського суспільства, процесів урбанізації та глобалізації. Хоча й зазнала певних трансформацій. До запитальника для археографічних експедицій, розробленого на кафедрі історії та філософії Бердянського

державного педагогічного університету, були включені питання про наявність/відсутність відьом у населеному пункті, їх можливу шкоду, зовнішній вигляд, заходи з протидії їх впливам тощо. Відповіді респондентів щодо існування відьом були неоднотайними. Деякі респонденти заперечували їх наявність у цьому світі, деякі описували власний досвід взаємодії з ними. При цьому більшість переповідали спогади своїх родичів чи знайомих та наголошували, що раніше відьом було більше, вони були сильнішими. Основні сюжети, висвітлені під час інтерв'ю, присвячувались проблемам крадіжок молока, перевертництва, різноманітного шкідництва, «розведення» подружжя, специфічної смерті тощо.

За народними віруваннями відьми є своєрідними посередниками між світом живих та потойбіччям. Це дає їм надприродні сили та можливість шкодити людям. Для того, щоб взаємодіяти з відьмою або ж уникати її, необхідно знати надійні прикмети, за якими можна розпізнати відьму у своєму оточенні. Серед найбільш розповсюджених ознак родимої відьми часто називали хвіст: «Якщо в сім'ї було сім дівчат, а хлопця не було – то одна з них мала бути відьмою. Родима відьма має хвіст, який уві сні висувається. У дорослої відьми він у шерсті, а у маленької голий» [Інтерв'ю №30 : 140]; «Розказують, баба була на селі [...], кажуть, вона відьма... Так ото як пішли діти подивитися, чи є і неї хвіст (бо відьми ж з хвостами), та хотіли подивитися, так кажуть: як задрали спідницю, хвіст з долоню був завбільшки. Так вона лаялася тоді» [Інтерв'ю №14 : 82]. Тетяна Гончаренко в інтерв'ю розповідала, що коли вона була маленька, то у селі померла жінка, яку вважали відьмою: «От мама пішли обмивати її, вона вмерла. А кажуть, у ведьми должен хвостик быть, ну, іззаді, на початку того... заду хвостик. Прийшла мама, а я кажу: «Ма, ну шо, баба Сусанна ведьма?». Так вони мене чуть не били: «Я тобі дам, ведьма! Хто це тобі наказав, ведьма? Обикновенна жінка». «А вона з хвостиком була?» [Інтерв'ю №50 : 232].

Більшість опитаних стверджували, що зовнішньо відьма нічим не відрізнялася від інших. Подекуди ідентифікація відбувалась доволі ірраціонально: «вона худенька така була і той...називали «ведьма» [Інтерв'ю №50 : 232]; «казали, що вона відьма була... А хтозна, я ж так не бачила» [Інтерв'ю №10 : 65]; «Ну, вона така була, ходила неопрятна, ліцом некрасива якась така була, химерна вона на лице» [Інтерв'ю №41 : 180]. Наводились й більш специфічні зовнішні ознаки: «Ну, в нас большинство їх называют по усах, да. У неї уси, як у мужика, у відьом. Оце так» [Інтерв'ю №48 : 220].

Однак найчастіше відьом розпізнавали по їх поведінці та вчинках: «невеличка бабка така. І то в неї у дворі одної снігу немає... Як моя мати послала невістку до неї поворожити, її і ще сусідську дівчину. Ну, вони пішли зимою через річку, а у річці очерет старий, а в очереті нанесло снігу. А наша невістка і каже: «Чортова баба, що вона поміла чи не поміла, а ми так мучимось!» Ну, і все. Пішли вони, через річку перейшли і пішли до неї. А в неї снігу немає у дворі. Зайшли у хату — вона сидить, в куточку там сидить і каже: «А тобі я ворожить не буду!» [на нашу]. А вона: «Бабусю, ну, чого Ви мені не будете ворожить?» (а вона на зорі ворожила). « Ну чого, я тобі сказала що не буду, ти мене тільки шо лаяла». Оце таке! «Ми ж у річці були, а Ви хтозна-де!» Каже: «Ти мене тільки шо лаяла». Оце таке!» [Інтерв'ю №67 : 298].

Більшість респондентів розпізнавали відьом за поганими вчинками та специфічною поведінкою. Свідками цього вони ставали або особисто, або їм переповідали про ці випадки знайомі та родичі: «у нашем селі була одна бабка, вона только вред робила людям, всяку гадость підсипала, підливала на перехресті, кажуть: «Це баба К[...] делає». ... Вона Богу не вірила, вона це вообще, сміялася, в 12 часов ночі вийде, по садку ходе, шось балакає, шось сміється, нечеловеческим голосом кричить. Оце така баба в нас» [Інтерв'ю №1 : 37]; «І кой-шо вона шептала дійствительно, було прийде, я пам'ятаю, в нас кішка така була хороша, вона прийшла, каже: «Яке красиве кошеня! Я, мабуть, його заберу». На другий день воно здохло» [Інтерв'ю №41 : 180]; «Вона пагано робила людям. Усе пагано. Вона мого сина оце Володю розвела» [Інтерв'ю №9 : 60]. Довіру викликала інформація щодо відьом, яку надавали представники Церкви: «А в нас приїжджає сюди піп кождо неділю. Пригласають і читає він і молебень, і співають, так він заходе і каже, поздоровається, і каже: «Тут єсть відьми, я не можу работать». Виходе одна за одною і ото такі» [Інтерв'ю №10 : 224].

У спогадах очевидців поширеним є сюжет про відьму, «жінку в білому», яка бігає посеред ночі та лякає перехожих: «йду з гульні, провів дівку й іду... Коли передо мною вискочила шось таке удіте в білому, напнуте, — каже, — я аж так здригнувся, так, — каже, — видно, якась відьма» [Інтерв'ю №10 : 65]; «Іде баба Варивониха і білою простельню обіпнута. Це ж називається вже ж відьма у дванадцять час ночі» [Інтерв'ю №12 : 72]. Однак респонденти припускали, що то «хтось налякав». Зустрічались розповіді і про свідомі лякливі розіграші, які спирались на подібні сюжети. Марія Безугла розповідала, що жили на одній вулиці дві дівчинки і була в них «сусідка-ровесниця», яка захотіла їх налякати. Вдягла сусідка на себе довгу білу сорочку, взяла у руки простирадло, дочекалась коли пізно ввечері дівчата підуть додому і

.....
вискочила за ними. Пізніше подруги довго розказували у селі, що за ними відьма ганялась. Лише у старості сусідка зізналась їм, що то вона їх лякала [Інтерв'ю №35 : 152].

Важливою ознакою відьми є її здатність до перевертництва. До найпоширеніших варіантів перевтілення варто зарахувати кішку, переважно чорну: «А йдуть же ж шляхом, біжить кішка, вони вдарять, воно перевернулося та й пішла. Да, вдарили кішку, а на друге... утрім іде жінка крива» [Інтерв'ю №12 : 72]; «двері одчинив, кішка вискочила, і він вдарив ту кішку по голові. На другий день це ж ходили через город, до баби Олени, по воду, через город, і ви ж ходили. Іде баба Кайдиха і голова перев'язана. Значить це відьма, відьма» [Інтерв'ю №63 : 291]. Фіксувались розповіді про перетворення на собаку: «А в сусідки в нашої собака був біленький, та йшов її батько з гульнів, це ще не за мене було, біжить їхня собачка, він узяв її на руки, несе додому, приходить до хати, а з сіней як загавка їхній собачка, так він так злякався, що й двері вибив» [Інтерв'ю №14 : 82].

У спогадах респонденти часто згадували не якусь конкретну істоту, а щось «чорне» та «лохмате»: «Іду вечором по улиці, тут раз, шось на плечі стрибнуло таке в шерсті як кіт, я схватив руками і так у кулаку держу і йду в хату. Не видно було нічого в руках, а кулаки так і держав зжати. І кажу жінці: «Отут ріж понад кулаками». Різнула жінка. А наутро дивиться: кума йде з перев'язаною рукою. А її питають: «Чого руки перев'язані?» «Та порізалась» [Інтерв'ю №62 : 288]. Євдокія Писаренко розказувала, як одного разу її брат відмовився підвозити відьму і, коли ночував у машині, йому всю ніч спати заважало «щось чорненьке». Після повернення додому та сама істота кинулась йому під ноги і він упав у воду з мосту [Інтерв'ю №67 : 298].

Зустрічаються оповідання і про перевтілення у неживі об'єкти: «колесо котиться. «Візьмемо колесо та й уловимо». Вловили і одрубали одну спицю. А утрім баби немає, не виходе. Шо таке? Вони туди, а в неї рука перев'язана, без пальця вона» [Інтерв'ю №14 : 81].

Вважалось, що до перевертництва відьми часто вдавались під час крадіжок молока. Тетяна Гончаренко згадувала, як її дід намагався простежити за відьмою, яка відбирала молоко у його корови. На другу ніч стеження він спіймав її на гарячому: «І він начав її бити, і перебив, коли він її бив, так вона стала лохмата і зробилася чорна.... Бросив дед, вона ж пішла. Виходе ж невістка на вулицю, а жінки і питають: «А чо не виходе мати гулять?», а вона каже: «Мати захворяла: вона упала і так руку поламала». А дід її ото побив. І вона в скорості... пішло ж зараження, і вона умерла» [Інтерв'ю №50 : 232]. Батько Віри Горбачової застав свою куму, яка крапа молоко, і потім перетворилась на кішку. Він сокирою відрубав їй лапу, а на ранок пішов до кума у гості, де побачив куму з перев'язаною рукою [Інтерв'ю №65 : 295].

Сюжет про крадіжку молока відьмою був популярним у Північному Приазов'ї. У спогадах респонденти наводили інформацію, що корови ногами б'ються, доїти себе не дають. Допомогти могли лише навчені бабки, які давали воду свячену, наказували молитви читати, хрестити корову. Для того, щоб краще «одробити» необхідно було ідентифікувати, хто саме краде молоко. Для цього бабки-шептухи радили взяти свячену сіль на сковорідку та смажити поки диміти не почне. Одразу після цього та, що «поробила» прийде щось просити, якщо їй нічого не дати, то корова одужає [Інтерв'ю №62 : 288].

Побутувала думка про те, що відьом, які крадуть молоко необхідно «матом посилять». Особливо коли напади є частими, з важкими наслідками для худоби: «Ото страшні люди, вони мені наставаніли оті відьми. І корову зарізала, одна дійка нічого не давала, а одна [показує] отака стала. Купила я в Стипаненчіхи корову, а другу — молоко зелене стало, чуть не черви там — всьо отдала, на ковбаси туди відвезла, оце так. Тут тіки купиш — уже шось є, подохло, мабуть, штук три корови» [Інтерв'ю №72 : 314].

Систематично відьом звинувачували у шкідництві, яке ґрунтувалось на чорній магії. Зокрема, відьми підливали, підсипали різне, робили зілля, вбивали курей та поросят, «зло думали» тощо. Шупта Василь розказував: «Візьмуть на крильце тобі насиплють, чи яйчко кинуть чи соли насиплять, чи так шось зроблять. А ти йшла й, допустім, наступила ногой — ото вже тобі й шкода, вже ти будеш страдать от етого» [Інтерв'ю №73 : 319]. Поширеною була практика підсипання «мертвої» землі з кладовища: «І натрусували якусь землю людям. Підтрусували щоб шось там чи скот, чи коні подохли, чи шо. Робили пагане вони або щоб люди боліли тоже шось посипали, начітували» [Інтерв'ю №10 : 65]. Зустрічаються спогади про підсипане пшоно, скло, сіль, хлібні крихти, волосся тощо. Марія Крючкова згадувала, як одного дня вийшла на двір, а там наче якась біла стрічка. Вона придивилась, на язик скуштувала і виявилось, що це сіль. Доріжка ця була просипана до самого цвинтаря, однак пішов дощ і змив її. Хоча Марія стверджувала, що саме після того, як вона по солі походила, ноги в неї заслабли і від того змушена вона з ціпком ходити [Інтерв'ю №57 : 269]. Катерині Коряковій систематично щось підкидали у двір. Для того щоб позбутися негативного впливу, вона кликала сусідку, яка ногами все топтала, віником змита і потім викидала під міст, щоб водою змило: «воно на тебе все робилось, на мене не перейде» [Інтерв'ю №28 : 135].

Відповідно до вірувань те, що підкинута, необхідно змити водою або спалити вогнем. Якщо палити вогнем, то та особа, яка підсипала, мала прийти проти своєї волі: «Якщо будуть речі у Вас незнакомі у дворі, так Ви ізжигайте. І на те місто прийде та людина, котра Вам поделала, ілі котра робить Вам вред». Так і є. Я спалив ту гардину, соляркою облив. Через 5 минут ідуть на те місце на жужалку, рвуть цей борщавник і понесли кролям. Кажу: «Шо, притягло?!» Я всігда кажу: «Шо, на вогонь прийшла? Спасібо! Як тобі не соромно?!» Та виматюкав її добре! І вони пішли мовчки...» [Інтерв'ю №66 : 297].

Звинувачували часто відьом у пристріті, казали, що око в них лихе. Щоб не потрапити під «поганий погляд» намагались приховувати цінне майно, щоб відьма не зурочила: «Ось у сусідки нашої, Катя Шелуйчина, прийшла ця відьма і до каченят, і двоє її здохло. Вона пішла, вони її здохли. Вона їй казала: «Не приходь до мене, зглядаєш прийдеш». Тіки пішла – її каченята подохли. А чи воно чи совпаденіє, чи воно таке є таке? А як борються? Хтозна-як борються, ховать нада все» [Інтерв'ю №49 : 224].

В елементах народного захисту від відьом поєдналися пережитки давніх релігійних уявлень та християнського світогляду. Абсолютна більшість респондентів вірила в те, що тільки Церква захищає від нечистої сили загалом та відьом зокрема: «Ми завжди ходили до церкви. А як на ніч лягали спати, обов'язково молилися і хрестилися. Туди пізніше я вже знала, що потрібно носити на шиї крестик від нечистої сили» [Інтерв'ю №18 : 98]; «Кажуть, перехреститись нада. Щоб крестик був у людини. І «Геть нечиста сила» сказати» [Інтерв'ю №14 : 80]. Окрім молитви та хреста допомагала їй освячена вода: «Одна казала: їхала в город, в неї дитинка мала, тоже сусідка ось наша. І вона, каже, сказала: «Ой, яке красиве дитятко!» Так воно страшне. Та це їй мені таке було з дитиною, та її і не вірувала, а їй прийшлося до одної, кажу, пішла та кажу: «Бабусю, немає в Вас священної води?» А вона каже: «А хто в Вас був?» А я сказала. А вона сказала: «Сукина падлюка зглазила». І я побризкала — пройшло» [Інтерв'ю №49 : 224].

Надійним оберегом від нечистої сили вважалась булавка, яку необхідно було застібнути на спідній білизні догори ногами. Голки мали оберігати оселю, якщо їх вставити у двері [Інтерв'ю №22 : 111]. Подекуди робили цілі обряди задля того, щоб ідентифікувати відьму та захиститися від неї: «Моя свекруха доїла і на сковороду голку кидала, мідні гроші кидала, вилку кидала, ніжик кидала. І ото молока скільки надое — і на сковороду. І в дванадцять час ночі вікна позакривай і вари. От і знаєш, хто відьма. Вона прийде до тебе, по щось прийде. Коли прийшла: «Палашко, дай голки чулочні, хотіла виплести носочки і не найду своїх голок. Палашко, Палашко». І то вона ходила, а тоді ото щоб бросила варить, як вона прийшла і як ото молоко осталося, і щоб ти її облила (корову) і вилочка оті всі чисто покидала на неї. І помагало. Ви знаєте, не стала ревсти корова, стала давати молоко» [Інтерв'ю №9 : 60].

Допомогти захиститися від відьом або навіть «відробити» вже «пороблене» подекуди могли бабки-шептухи. При цьому деякі респонденти наголошували на тому, що нічого вже не можна зробити після того, як відьма начарувала. Однак мешканці Північного Приазов'я доволі часто описували досвід звернення до шептук: «Зі мною такого не було, але було подруга, яка пішла до бабки, і та їй відливала на воску, і їй допомогло. А що там ще було вона не говорила» [Інтерв'ю №18 : 98]; «Був у нас дід Олесь, він відробляв, і в корови якщо хтось молоко забере, або якась відьма поробить. Хтось у нашої корови молоко забрав, от я до цього діда нашу корову і повела. Він щось пошептав, а тоді дав маку і каже: «Оце на і посип від рог до хвоста. І хто цей мак позбирає — у корови молоко забере». А ти ж мак не збереш. От і допомогло». [Інтерв'ю №9 : 104]. Відробити шкоду могла лише «сильна» бабка-шептуха, яка багато усього знала та вміла.

Водночас побутовала думка, що відьми занадто сильні і захиститися від них неможливо. Єдина можливість залишитися поза відьомськими діями – фізично уникати будь-якого контакту. За цих обставин найголовніше – не дивитися прямо в очі та не торкатися: «Ну, ото ж кажуть, що вони в глаза дивляться. Ото як підозрітельна людина, так не нада їй прямо в глаза дивиться, бо вона щось по глазах отовочки калдує. Щоб уникнути вигляду глаз, щоб не було сокоприкосновения» [Інтерв'ю №45 : 209].

Поширеним сюжетом в інтерв'ю була смерть відьми та передача нею своїх сил спадкоємцю. Вважалося, що відьма (чи відьмак) передає свою силу перед смертю комусь із родичів: «Оце був дядько відьмич і дочці передав. Її хату, оце як вона вмерала, так стелю пробивали... Парася. Ото була відьма — батько їй передав» [Інтерв'ю №9 : 61]. Більшість оповідачів, які згадували про смерть відьми, сходилися на думці, що відьма три дні лежить помирає і не помере, поки у стелі отвір не зроблять: «Ходили і ходять, но вона вже померла, а як помирала, так пришлося бити потолок, не могла кончитися: зіває, зіває. День зіває, два зіває, а тоді зайшли люди та кажуть ... А слухи за неї ходили, що вона це робить, вона тут живе, но я не буду казати хто. Зайшла одна жінка та каже: «Бийте отам у потолок дирку. І зараз, — каже, — мати кончиться». Він, син, — матом, а вона каже: «Матюкайся, ще днів 5 і вона буде лежать».

.....
Вона не вмире, вона з нечистими зв'язана — це нехороше діло. Це сатана її водила, не Господь Бог, а сатана». А ця жінка каже: «Вийдіть усі, хай проб'є». Він узав якийсь лом, пробив, щоб ломик пробив. Поки зі столу став, а мати руки опустила і померла» [Інтерв'ю №28 : 134].

Висновки. Міфологічні уявлення є невід'ємною складовою української релігійності. Образ відьми надійно зафіксований у народній свідомості мешканців Північного Приазов'я. Не зважаючи на те, що підрегіон є полікультурним, більшість сюжетів є класичними для української демонології — відьми крадуть молоко, роблять капості, обертаються на різні живі та неживі об'єкти. Люди сприймали відьом та відьмаків, як невід'ємну складову свого повсякденного життя. Спогади про відьом зафіксовані у кожній із проведених експедицій. Деякі респонденти вступали у контакт з відьмами свідомо чи ставали об'єктом для чорної магії з якихось суб'єктивних причин. Більшість опитаних зазначали, що відьми є, контактувати з ними не варто, бо зазвичай, поки відьму не чіпаєш, вона тебе теж оминає. Якщо у населеному пункті жила відьма, то багато нещасть у родинах приписувались саме її діяльності, а об'єктивні причини зазвичай залишались поза увагою й лише подекуди ставали предметом аналізу.

Подяка. Висловлюємо щиру вдячність колегам та студентам кафедри історії та філософії Бердянського державного педагогічного університету за збереження унікальних усних джерел з історії Північного Приазов'я; усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література

- Борисенко, В.** (2003). Вірування в повсякденному житті українців на початку ХХІ століття. *Етнічна історія народів Європи*, 15, 4-10.
- Буйських, Ю.** (2012). Міфологічні уявлення в повсякденному житті сучасних українців на початку ХХІ століття: теоретико-методологічні аспекти вивчення. *Народна творчість та етнологія*, 6, 64-72.
- Буйських, Ю.** (2013). Міфологічні уявлення українців Півдня: іноетнічні впливи. *Народна творчість та етнологія*, 2, 78-84.
- Захарченко, Г.** (1999) Уявлення про душу, смерть та потойбічний світ у світогляді слов'ян (за матеріалами експедицій на Одещині). *Етнічна історія народів Європи*, 2, 40-44.
- Інтерв'ю № 1.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 34-38.
- Інтерв'ю № 9.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 54-61.
- Інтерв'ю № 10.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 61-66.
- Інтерв'ю № 12.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 70-73.
- Інтерв'ю № 14.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 75-82.
- Інтерв'ю № 18.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 94-99.
- Інтерв'ю № 19.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 99-104.
- Інтерв'ю № 22.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 109-111.
- Інтерв'ю № 28.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 128-135.
- Інтерв'ю № 30.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 138-141.
- Інтерв'ю № 35.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 147-153.
- Інтерв'ю № 41.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 171-181.
- Інтерв'ю № 45.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 202-209.
- Інтерв'ю № 48.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 218-220.
- Інтерв'ю № 49.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 220-224.

- Інтерв'ю № 50.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 224-234.
- Інтерв'ю № 57.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 263-269.
- Інтерв'ю № 62.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 286-288.
- Інтерв'ю № 63.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 288-292.
- Інтерв'ю № 65.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 293-295.
- Інтерв'ю № 66.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 295-297.
- Інтерв'ю № 67.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 297-299.
- Інтерв'ю № 72.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 310-315.
- Інтерв'ю № 73.** (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 317-319.
- Лиман, І.** (Упоряд.) (2011). Трансформація релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Запоріжжя: АА ТанDEM, 360с.
- Світлицький, А.** (2016). Образ відьми в уявленнях жителів Боржавської долини в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. *Етнічна історія народів Європи*, 50, 105-110.

Елена Авдеева

Бердянський державний педагогічний університет
кандидат історических наук, доцент (Україна)

Образ ведьмы в представлениях жителей Северного Приазовья в XX–XXI веках

Аннотация. Цель статьи – воссоздание образа ведьмы в представлениях жителей Северного Приазовья в XX–XXI вв. на основе полевых материалов, которые были собраны во время археографических экспедиций в подрегионе; описание основных аспектов магических практик ведьм в повседневной жизни общества. **Методология исследования** опирается на комплекс методов анализа, синтеза, обобщения и универсальных принципов историзма и научной объективности, который позволил проанализировать собранные материалы и подробно раскрыть образ ведьмы в представлениях жителей Северного Приазовья. **Научная новизна** работы состоит в том, что опираясь на материалы полевых исследований, проведенных в населенных пунктах Северного Приазовья в начале ХХІ века, был подробно создан образ ведьмы в представлениях жителей подрегиона в XX–XXI вв. Проанализировано отношение населения к ведьмам, особенности их взаимодействия и защиты от черной магии. **Выводы.** Образ ведьмы является одним из ключевых в украинской демонологии. Упоминания о ведьмах встречаются в абсолютном большинстве интервью, которые были собраны во время экспедиций по Северному Приазовью. Несмотря на десятилетия советской атеизации, процессы урбанизации и глобализации, образ ведьмы является неотъемлемой частью повседневной жизни. Респонденты в своих интервью отвечали на вопросы о присутствии ведьм в населенных пунктах, их отрицательное воздействие на других жителей, особенности жизни и внешнего вида, методы идентификации и защиты. Часть респондентов отрицала сам факт существования ведьм в современном мире, часть респондентов детально описывала опыт взаимодействия с ними (свой собственный или опыт знакомых и родственников). Основные сюжеты рассказов были посвящены проблемам воровства молока, превращения в живые и неживые объекты, различного вредительства, разведения семейных пар, специфической смерти, передачи силы наследникам.

Ключевые слова: ведьма, ведьмак, черная магия, устная история, Северное Приазовье.

Olena S. Avdieieva

Berdyansk State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

The image of a witch in the imagination of the inhabitants of the Northern Priazovya in the 20-21 centuries

Abstract. The aim of the article is to recreate the image of a witch in the imagination of the inhabitants of the Northern Priazovya in the XX - XXI century on the basis of field materials collected during archeographic expeditions in the subregion; coverage of the main aspects of witchcraft practices in the daily life of society. **The research methodology** is based on a combination of methods of analysis, synthesis and generalization with universal principles of historicism and scientific objectivity, which allowed to analyze the collected materials and reproduce in detail the image of a witch in the imagination of the inhabitants of the Northern Priazovya. **The scientific novelty** of the paper is that based on the materials of field research conducted in the settlements of the Northern Priazovya in the early XXI century, the image of a witch was reproduced in detail in the minds of the inhabitants of the subregion in the XX - XXI centuries. The attitude of the population to witches, features of interaction and protection from black magic are analyzed. **Conclusions.** The image of a witch is one of the main in Ukrainian demonology. Mentions of witches are found in most of the interviews collected during expeditions to the Northern Priazovya. Despite decades of Soviet atheism, the processes of urbanization and globalization, the image of the witch is a stable phenomenon of everyday life. During the interview, respondents answered questions about the presence of witches in the village, their negative actions towards others, features of life and appearance, methods of identification and protection. Some respondents denied the existence of witches in the modern world, some described in detail the experience of interacting with them (their own or the experience of familiars and relatives). The main plots of the stories concerned the problems of milk theft, shape-shifting, various mischief, divorce of married couples, specific death, and the transfer of power to heirs.

Key words: witch, witcher, black magic, oral history, Northern Priazovya.

References:

- Borysenko, V.** (2003). Viruvannia v povsiakdennomu zhytti ukrainsiv na pochatku 21 stolittia. [Beliefs in the everyday life of Ukrainians at the beginning of the 21 century]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy - Ethnic History of European Nations*, 15, 4-10.
- Buiskykh, Yu.** (2012). Mifolohichni uiavlennia v povsiakdennomu zhytti suchasnykh ukrainsiv na pochatku 21 stolittia: teoretyko-metodolohichni aspekty vyvchennia. [Mythological ideas in everyday life of modern Ukrainians at the beginning of the 21 century: theoretical and methodological aspects of the study.]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia - Folk Art and Ethnology*, 6, 64-72.
- Buiskykh, Yu.** (2013). Mifolohichni uiavlennia ukrainsiv Pivdnia: inoetnichni vplyvy. [Mythological ideas of Ukrainians in the South: foreign ethnic influences]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia - Folk Art and Ethnology*, 2, 78-84.
- Zakharchenko, H.** (1999) Uiavlennia pro dushu, smert ta potoibichnyi svit u svitohliadi slovia (za materialamy ekspedytsii na Odeshchyni). *Etnichna istoriia narodiv Yevropy - Ethnic History of European Nations*, 2, 40-44.
- Interview # 1.** (2011). Transformatsiia relihiinosti v umovakh polikulturnoho rehionu (materialy arkhheohrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) [Transformations of religiosity in circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 34-38.
- Interview # 9.** (2011). Transformatsiia relihiinosti v umovakh polikulturnoho rehionu (materialy arkhheohrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) [Transformations of religiosity in circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 54-61.
- Interview # 10.** (2011). Transformatsiia relihiinosti v umovakh polikulturnoho rehionu (materialy arkhheohrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) [Transformations of religiosity in circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 61-66.
- Interview # 12.** (2011). Transformatsiia relihiinosti v umovakh polikulturnoho rehionu (materialy arkhheohrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) [Transformations of religiosity in circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 70-73.
- Interview # 14.** (2011). Transformatsiia relihiinosti v umovakh polikulturnoho rehionu (materialy arkhheohrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) [Transformations of religiosity in circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 75-82.

- 97

.....
circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 295 – 297.

Interview # 67. (2011). *Transformatsiia relihiinosti v umovakh polikulturnoho rehionu (materialy arkhеоhrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) [Transformations of religiosity in circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 297 – 299.*

Interview # 72. (2011). *Transformatsiia relihiinosti v umovakh polikulturnoho rehionu (materialy arkhеоhrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) [Transformations of religiosity in circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 310 – 315.*

Interview # 73. (2011). *Transformatsiia relihiinosti v umovakh polikulturnoho rehionu (materialy arkhеоhrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) [Transformations of religiosity in circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 317 – 319.*

Lyman, I. (Uporiad.) (2011). *Transformatsiia relihiinosti v umovakh polikulturnoho rehionu (materialy arkhеоhrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) [Transformations of religiosity in circumstances of a multicultural region (materials of archeographical expeditions in the Northern Pryazovya)]. Zaporizhzhia: AA Tandem, 360s.*

Svitlynets, A. (2016). *Obraz vidmy v uiavlenniakh zhyteliv Borzhavskoi dolyny v kintsi 20 – na pochatku 21 stolittia. [The image of a witch in the imagination of the inhabitants of the Borzhavska valley in the late 20 - early 21 century]. Etnichna istoriia narodiv Yevropy - Ethnic History of European Nations, 50, 105-110.*

Статтю надіслано до редколегії 18.07.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 25.08.2020 р.